

УДК 373.2.091.322:78]: 616.896
DOI <https://doi.org/10.32782/2310-0583-2023-49-01>

СПЕЦИФІКА ПРОВЕДЕННЯ МУЗИЧНИХ ЗАНЯТЬ ІЗ ДІТЬМИ-АУТИСТАМИ

Мирослава Арестович – викладач акордеона, Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради
<https://orcid.org/0009-0000-8417-5390>

У статті порушено тему особливостей роботи музичного викладача з аутистичними дітьми. Зокрема, у ній розглянуті найбільш ефективні засоби та матеріали для навчального процесу.

За новим Законом України «Про освіту» дітям з особливими освітніми потребами надається можливість навчатися в усіх навчальних закладах, у мистецьких також. У багатьох закладах уже почали пристосовуватись до навчання. Робота з дітьми з розладами аутистичного спектра потребує комплексного підходу, особливої уваги до внутрішнього стану дитини.

Тема інклюзивності в музичній освіті є дуже актуальною, адже діагноз «аутизм» трапляється в сучасних дітей дедалі частіше. Водночас саме музика є ефективним інструментом розвитку соціальних і комунікативних навичок у дітей-аутистів. Робота з дітьми із синдромом розладу аутистичного спектра (РАС) дуже відрізняється від роботи з нормативними дітьми, тому ця стаття коротко охоплює основні аспекти уроку, а також у статті розкрито низку питань, серед яких структура музичних занять.

Актуальність даного питання полягає в тому, що педагоги навчальних закладів, незважаючи на багаторічний досвід, не можуть викладати власні предмети для людей з особливими освітніми потребами. Брак основних знань, нестача ресурсів, психологічні бар'єри не дозволяють надати педагогічну допомогу дітям із розладом аутистичного спектра.

Методика інклюзивного музичного заняття змінена так, щоб, незалежно від природних даних, кожна дитина могла проявити себе в музиці. Діти-аутисти часто стають геніями у сферах їхнього розвитку. У підсумку, ця стаття – це один із перших кроків у розвитку педагогів-музикантів в інклюзивній освіті.

Ключові слова: аутизм, інклюзія, особливі освітні потреби, імпровізація.

Аутизм як відхилення в нормальному розвитку дитини є однією з найскладніших і найзагадковіших проблем сучасності. За даними досліджень останніх років, поширеність розладів аутистичного спектра зростає і становить зараз одну особу на вісімдесят осіб дитячого населення. Багато років продовжуються дослідження щодо виявлення причин розвитку синдрому й уточнення його психологічної структури [2].

Слово «аутизм» походить від латинського слова “autos”, означає відрив від реальності, відгородженість від світу. Серед дезадаптивних дітей із психічними розладами, для яких потрібні спеціальні умови навчання та виховання, найбільш складною групою є саме діти-аутисти.

Основні ознаки такі [7]:

- брак чи цілковита відсутність потреби в контактах з іншими;
- відгородженість від зовнішнього світу;
- слабкість емоційного реагування стосовно близьких, навіть щодо матері, аж до цілковитої байдужості до них (афективна блокада);
- слабка реакція на зорові та слухові подразники змушує багатьох батьків звертатися до офтальмолога чи сурдолога. Але це помилкова думка – діти з аутизмом, навпаки, дуже чутливі до слабких подразників. Наприклад, діти часто не

переносять цокання годинника, шум побутових приладів, капання води з водопровідного крана;

– прихильність до збереження незмінності оточення;

– неофобії (побоювання всього нового) виявляються в дітей-аутистів дуже рано. Діти не переносять перестановки меблів, не люблять новий одяг і взуття;

– одноманітна поведінка зі схильністю до стереотипів, примітивних рухів;

– різноманітні мовні порушення, згорнутість і збідненість мови.

У процесі всебічних досліджень аутизму розроблено різні теоретичні підходи та відповідні методи корекційної допомоги дітям з аутизмом.

Сучасний світ іде в напрямі інтеграції різних методів корекції. Головне в кожному методі – якою мірою він охоплює комплекс проблем дітей-аутистів:

- 1) відставання в розвитку мови;
- 2) відсутність потреби у спілкуванні;
- 3) прояв агресивної поведінки;
- 4) невміння взаємодіяти з довкіллям тощо.

Музика – це особливий інтерес багатьох людей з аутизмом. На жаль, незважаючи на це, музичні викладачі вкрай рідко проходять навчання або мають досвід роботи з людьми у спектрі аутизму.

У результаті, хоча дітей з аутизмом можуть заохочувати взаємодіяти з музикою, батькам може бути надзвичайно складно знайти педагога, який погодиться систематично навчати їх гри на інструменті чи співу. А знайти викладача для підлітка чи дорослого з аутизмом може бути складніше [9].

Проте навчання музиці може принести величезну користь людям з аутизмом. Таке навчання сприяє розвитку їхніх пізнавальних і рухових навичок, а також може стати чудовим видом дозвілля та джерелом радості в житті дитини. Плюс до цього – спів у хорі чи гра в музичному ансамблі чи оркестрі можуть сприяти розвитку соціальних і комунікативних навичок, зростанню впевненості в собі, пошуку друзів і набуттю самоповаги.

Музика здатна здійснити глибокий позитивний вплив на розумовий і фізичний розвиток дітей, підвищити рівень психологічної та розумової координації. Музика може виявитися важливим чинником у розвитку здатності уважно слухати, сприймати отриману інформацію та швидше засвоювати її [8, с. 18].

Було помічено також, що діти-аутисти з великим ентузіазмом ставляться до музики та дуже сприйнятливі до неї. Навіть більше, серед аутистів є багато талановитих і музично обдарованих людей. Так, професор Адам Окельфорд стверджує, що кожна двадцята людина з аутизмом могла б стати видатним музикантом [5]. Такі діти чують музику в повсякденних звуках, наприклад, легко визначають висоту звуку двигуна автомобіля, але водночас не реагують на небезпеку. Інші з ентузіазмом керують оркестром із горщиків квітів або каструль. Водночас «музика» сприймається як своєрідна мова, потік звуків, що видаються, може говорити про різні соціально-побутові смисли, що вкладаються дитиною. Загальновідомо, такі діти схильні сприймати будь-які повсякденні звуки як музику. Оскільки аутичні діти чують, як і сприймають навколишній світ, окремими фрагментами, то вони частіше мають абсолютний слух, окрім того, діти чують музичну структуру раніше, ніж саму мелодію. Було наголошено, що сенс музики для дитини з аутизмом – у закономірності її звуків. Для них захоплюючим є саме те, як звуки пов'язані один з одним, як зазначає Адам Окельфорд [5].

Отже, через розвиток музичних здібностей можна розвинути те, що поки не піддається коригуванню, оскільки з'являється допоміжна мова, за допомогою якої людина спілкується зі світом. Заняття музикою активізують окремі ділянки мозку, що допомагає дитині соціалізуватися, формує сприйняття «себе» й «іншого».

Музичний інструмент може бути використаний як предмет, який можна передавати як джерело тепла та комфорту, як дитячу ковдру. На думку Д. Алвіна [3, с. 54], музичні інструменти є ніби продовженням нашого тіла (через рот, руки тощо). Дитина може розглядати музичний інструмент, чіпати його і навіть нюхати. Разом із педагогом вона може фантазувати: наділяти музичні інструменти рисами та характерами вигаданих персонажів, олюднювати та перетворювати конкретний предмет на важливий життєвий символ. І, таким чином, через гру педагог знаходить способи, як допомогти дитині в її проблемних ситуаціях.

Клінічна імпровізація – це вільна імпровізація, що створюється спільними силами педагога-музиканта та дитини (або лише педагога, або лише дитини) у даному конкретному місці проведення занять. У процесі імпровізації досягаються терапевтичні чи корекційні цілі. Отже, дитина включається до творчого процесу, до музичного діалогу, який відбувається «тут і зараз» і дозволяє прямо та глибоко проникнути в суть проблеми. Це можуть бути:

- питання поведінки;
- внутрішній конфлікт;
- розуміння навчального процесу;
- пошук вирішення конкретної проблеми.

Клінічна імпровізація не потребує попередніх знань і музичної підготовки. Імпровізувати можна в будь-якому віці. Існує думка, що здатність до імпровізації – така сама природна здатність для людини, як уміння ходити, бачити тощо [1, с. 198]. Музика створюється безпосередньо в момент виконання, її природа – простір невідомості. Неможливо уявити чи точно спрогнозувати те, що станеться.

Імпровізація – це миттєва відвага без знання, куди приведе цей шлях, у ньому є елемент миттєвого натхнення, на яке впливають особистість виконавця та його творча уява. Імпровізація не може бути правильною або неправильною. Вона виконується музичними засобами та передбачає:

- безпосередню участь;
- уміння слухати;
- поінформованість у тому, що відбувається;
- сміливість;
- стан «тут і зараз».

Ці якості не завжди є в дітей-аутистів. Тією чи іншою мірою в цьому полягає основна проблема таких дітей – у відсутності вміння слухати себе й інших, у них майже завжди спостерігається своєрідна манера поведінки. Досвід імпровізації в рамках корекційного процесу покликаний посилювати та розвивати необхідні для повноцінного

життя якості, які неможливо (або важче) придбати іншими засобами педагогічного впливу.

Імпровізація може бути виражена різними звуками, голосом чи поєднанням одного й іншого. Педагог з учнем можуть імпровізувати на всіх музичних інструментах, що є в кімнаті, де відбувається заняття. Окрім цього, використовуються звуки інших предметів, з яких можна отримати звуки, – столів, стільців, підлоги, стін тощо.

Один із способів дізнатися власне тіло – прислухатися до звуків, які можна з нього витягти. Використовувати руки як пару молоточків і барабанити по всьому тілу: від ступні, через коліна, стегна, живіт, спину, груди, кисті рук, плечі, шию, обличчя, голову як в одному, так і в іншому напрямку. Відповідно до сили удару та характеру «барабанного дробу» можна з різних частин тіла отримати різні звуки. Якщо додати до цього ритмічний супровід на ударному інструменті, тіло перетворюється на повноцінний імпровізований оркестр. Перевага такого використання тіла як інструменту в тому, що дитина цілком оригінальним і творчим способом привчається до уваги. Зрозуміло, таку імпровізацію можна урізноманітнити клацанням пальців, тупанням, вокалом тощо.

Перш ніж приступати до занять, варто привернути увагу дитини з аутизмом, не злякавши її водночас. Виконати це завдання допоможуть п'ять правил: не говорити голосно, не робити різких рухів, не дивитися пильно в очі дитині, не звертатися прямо до дитини, не бути надто активним і нав'язливим [6, с. 77].

Розглянемо тепер основні моменти, які допоможуть викладачеві провести музичний урок з аутичною дитиною.

1. Першим кроком у вивченні музики дітьми з аутизмом є навчання звук назви нот. Як тільки учень вивчить назву кожної ноти, йому простіше перейти до читання нот [9].

2. Під час навчання нотних записів незамінні різні зорові підказки та візуальна підтримка, як-от картки з підказками.

3. Гарний підхід – вибір творів на основі інтересів дитини.

4. Деякі люди мають так звану «синестезію», для них музичні ноти пов'язані з кольорами, формами тощо. Може бути важливо запитати дитину, який колір чи форму вона уявляє, коли чує якусь ноту.

5. Передусім необхідно пам'ятати, що такі діти потребують підвищеної уваги: учитель повинен вловлювати найменші зміни настрою, появу жестів, відстежувати будь-який прояв активності у відповідь або комунікації. Звідси випливає

необхідність вивчити жести – мову конкретної дитини, її звички, характер.

6. Підбирати репертуар треба з урахуванням особливостей сприйняття кожної дитини, її переваг і реакцій. Окрім того, виконувані твори повинні містити елементи, мотиви, що повторюються, мати просту структуру та точний ритм. Музика сама може ставати для аутистів мовою: через прояви задоволення – невдоволення можна зрозуміти яка музика дитині більше до душі, який композитор більше подобається. Діти дуже люблять виділяти свою прихильність до батьків і друзів за допомогою музики. За допомогою музики вони вчаться висловлювати та затверджувати свої музичні уподобання та переваги. Музика допомагає висловлювати своє ставлення до різних видів культури.

1. Окрім того, багато аутичних дітей часто повторюють слова. Це тому, що мова структурується як музика, а музика заснована на повторенні. Саме тому діти з аутизмом, які постійно повторюють музичні фрагменти, задають послідовність подій у своєму мозку, тим самим навчаються, закріплюють причинно-наслідкові зв'язки та розуміють їх. Із цим же пов'язана любов до Й.С. Баха в аутичних дітей, адже в його музиці багато повторень. У фугах Й.С. Баха, наприклад, багато варіацій на ту саму тему – різні способи її розвитку, зміна тональностей. Окрім того, аутисти дуже люблять гами та розспівування, що, безсумнівно, дуже корисно в їхньому навчанні.

7. Ще один момент – вибудовування на уроці своєрідних музичних діалогів: це можуть бути окремі склади, проспівані дитиною і повторені вчителем на фортепіано; відтворення тих самих складів від різних нот, у різних октавах із різними динамічними відтінками, з різним характером. Корисний прийом озвучування дій дитини, наприклад, коли учень розглядає годинник у класі, підходить до нього, викладач це помічає і зі свого місця каже чи співає: «тік-так». Як результат – позитивна реакція дитини, запрошення її до комунікації, повернення уваги до зовнішнього світу. Учню, який позіхає на весь рот, можна заспівати або зіграти на фортепіано знамениту колискову В.А. Моцарта «Спи, моя радість, засни» або «Коліскову Умки» з однойменного мультфільму. Посмішка дитини у відповідь і увага гарантовані.

8. Необхідно чуйно реагувати на настрій дитини, у разі несприятливого, неробочого настрою намагатися його змінити зміною пісні або виконанням класичного твору на фортепіано. Музика має коригувати емоційний стан дитини.

Так, зайву активність можна погасити спокійною мелодією, співом колискових і навпаки – розігнати сонливість і млявість допоможуть енергійні ритми та веселі музичні мотиви, що запам'ятовуються. Варто мати на увазі, і це рідко згадується в педагогічній літературі про аутизм, що діти дуже сприйнятливі до змін погоди, кліматичних змін. Від цього залежить їхній емоційний стан, тому на цей чинник потрібно зважати в роботі. Згадане виконання викладачем музичних творів на фортепіано (не вокальної, а власне фортепіанної музики) допомагає дитині переключитися на інший вид діяльності: зайнятися розглядом механіки інструмента, повторенням рухів пальців педагога, і тим самим відволіктися від співу, або неприємного моменту, що виник на уроці, і трохи перепочити. Під час таких перепочинків добре підійде музика В.А. Моцарта чи Й.С. Баха.

Можна спробувати і такий прийом: покласти руки дитини на свої та грати композицію, тоді як дитина спостерігатиме та чути, як музика ллється з-під її власних пальців [5]. Це дуже корисна справа, оскільки діти з аутизмом сприймають зорові образи добре, як тактильні відчуття.

9. Частину уроку, найкраще в середині заняття, присвячуємо роботі апарату артикуляції, його зв'язку зі співом. Повільно, чітко та ясно повторюємо спочатку окремі звуки, що зацікавили дитину, потім склади та мотиви. У цей час учень із великим інтересом стежить за роботою апарату артикуляції вчителя та намагається повторити звуки самостійно.

10. На уроках знадобляться добре відомі музичні привітання та прощання, які знаходять відгук у дитини, вона повторює їх, співаючи за вчителем. Для такої ролі добре підійдуть найпростіші співи, засновані на тонічному тризвуччі. Їх можна придумати самостійно та варіювати залежно від ситуації та реакції дитини.

11. Важливо зважити на необхідність руху для аутичних дітей. Меблі повинні бути розставлені таким чином, щоб діти могли вільно переміщатися та відчувати себе в безпеці. Дитина під час заняття рідко сидить на місці. Частіше їй потрібен рух для самоактивізації, спонукання себе до діяльності, і вона ходитиме під музику, повторюватиме рухами ритм, а голосом співатиме частини музичних фраз своєю мовою, тобто довільними звуками.

12. На занятті викладач повинен бути готовий проспівувати весь репертуар самостійно та багато разів повторювати разом із дитиною (або слідом за нею) тільки той фрагмент або окрему фразу,

ритмічний малюнок, який сподобається учневі. Спочатку це може бути повторення ритмічного малюнку, потім проспівування голосом обраної дитиною мови або голосної із цієї мови. Зазвичай у кожній пісні є окремий яскравий мотив або звукова конструкція, що запам'ятовується, яка привертає увагу дитини. Часто це буває у приспіві пісні. Однак може викликати бурхливо захоплено-радісну реакцію у відповідь і нічим не примітне на перший погляд слово. Дитину тут цікавить звукоритміка, поєднання приголосних звуків, незвичайність звучання, у цю мить відбувається перехід від музики до мови та, як наслідок, розвиток комунікативних навичок. У такому разі також необхідно зупинитися і почати серію спільних повторів уподобаного слова або звукопоєднання. Проте викладач має бути готовий до того, що зрештою, після відпрацювання обраного місця, дитина може втратити до нього інтерес, а також і до всієї пісні загалом. У такому разі, щоб не втратити контакту з учнем, необхідно переключити його увагу на інший музичний твір і продовжити заняття.

13. Добре працює суміш «мультисенсорних» технік навчання. Наприклад, відбивати ритм ногами, плескати ритм у долоні, візуальне відображення тривалості нот, навіть «танцювати» чверті, половинки, рухаючись класом.

На закінчення відзначимо, що музична терапія може служити дитині, що страждає на аутизм, життєво важливою підтримкою та джерелом людського спілкування, чого вона болісно потребує, а також засобом самовираження себе на доступному їй рівні [4].

Дуже важливо, щоб вчителі знали, що діти з аутизмом, навіть діти, які зовсім або майже не говорять, можуть мати значні музичні здібності. Навіть більше, більшість дітей з аутизмом мало бояться публічних виступів – у них узагалі може не бути «страху сцени». Тож педагогам варто одразу думати про підготовку учнів до публічних виступів. Однак стосовно дітей з аутизмом це не лише практика у виконанні музичних творів, а й підготовка до самого процесу виступу – чекати на свою чергу, вийти на сцену, виконати твір, вчасно та правильно покинути сцену.

Варто звернути увагу на музичну творчість у процесі проведення музичних занять із дітьми-аутистами – це насамперед емоційний досвід, що відбувається у просторі та часі, що має початок і кінець і включає всю повноту відчуттів і почуттів: зір, слух, сенсорні якості (деякі звуки можуть викликати навіть запахи). Це вид творчості, що дозволяє досліджувати всю гаму почуттів. Слухаючи музику, дитина

заряджається емоціями та почуттями виконавця, отримує можливість спілкування з іншими людьми.

Отже, у висновках варто зауважити, що унікальність музики як засобу формування мотивації полягає в механізмі сприйняття її людиною на підсвідомому рівні. Минаючи свідоме, вона проникає у глибокі верстви психіки та здійснює сильний емоційний вплив на дитину, розвиває емоційно-чуттєву сферу, яка є основою формування мотивів поведінки дитини.

Для дитини-аутиста, не тільки «відірваної від життя», а й такої, яка перебуває в конфлікті із собою, засобами торкання, отримання з тіла різних звуків за допомогою занять із музики повертається власне відчуття тіла і, у кінцевому результаті, пробуджується інтерес до навколишнього світу [3, с. 56].

Через слухове, зорове та тактильне сприйняття, через рухи та ритмічні вправи, які сприяють активізації як когнітивних, так і ментальних процесів, діти вчаться розпізнавати та застосовувати різні емоції, пом'якшується їхня поведінка. За допомогою імпровізації можна знайти зрозумілий і зручний для дитини спосіб спілкування, можливість висловитись через творчість.

Робота педагога – це значною мірою імпровізація, що скасовує підготовку та продумування кожного конкретного уроку. Імпровізаційна форма занять потребує від вчителя емоційної гнучкості, артистичності, інтуїції. Адже кожен учень унікальний, не схожий на інших. І до кожного необхідно шукати особливі підходи, прийоми та методи навчання.

Література

1. Ansdell G.R. Music for Life. London, 1995.
2. Can Emotion Recognition be Taught to Children with Autism Spectrum Conditions? / S. Baron Cohen et al. *Proceedings of Royal Society*. Series “B”. 2009. Special issue. № 364. P. 3567–3574.
3. Алвін Д. Музична терапія для дітей з аутизмом. Київ, 2014.
4. Аутична дитина: проблеми в побуті / за ред. С. Морозова. Харків, 1998.
5. Кайшаур Н. Музиканти з аутизмом воліють Баха. URL: <https://www.miloserdie.ru/article/za-kontsert-muzykanta-s-autizmom-tozhe-nado-platit/> (дата звернення: 17.03.2023).
6. Рудік О. Корекційна робота з аутичною дитиною: книга для педагогів : методичний посібник. Москва : Гуманітарний вид. центр «Владос», 2015. 189 с.
7. Уроки музики в системі корекційної роботи з дітьми, що страждають РДА. URL: <https://multiurok.ru/files/uroki-muzyki-v-sisteme-korreksionnoi-raboty-s-det.html> (дата звернення: 17.03.2023).
8. Шеппард Ф. Розвиваюча музика : посібник для батьків. Київ : Попурі, 2019.
9. Як вчити дитину з аутизмом інструментальної музики. URL: <https://outfund.ru/kak-uchit-rebenka-s-autizmom-instrumentalnoj-muzyke/> (дата звернення: 17.03.2023).

References

1. Ansdell, G.R. (1995). Musik for Life [in English].
2. Baron-Cohen, O. Golan, E. Ashwin, S. (2009). Can Emotion Recognition be Taught to Children with Autism Spectrum Conditions? *Proceedings of Royal Society*, Series B, Special Issue. 364. P. 3567–3574 [in English].
3. Alvin, D. (2014). Muzychna terapiya dlya ditey iz autyzmom [Musical therapy for children with autism]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Morozov, S.A. (1998). Autychna dytna: problemy u pobuti [Autistic child: problems in everyday life]. Kharkiv [in Ukraine].
5. Kayshaur, N. Muzykanty z autyzmom voliyut' Bakha [Musician with autism prefer Bach]. Retrieved from <https://www.miloserdie.ru/article/za-kontsert-muzykanta-s-autizmom-tozhe-nado-platit/> [in Ukrainian].
6. Rudik, O.S. (2015). Korektsiyna robota z autychnoyu dytnoyu [Correction work with autistic child]. VD “Vlados” [in Ukrainian].
7. Uroky muzyky u systemi korektsiynoyi roboty z dit'my, shcho strazhdayut' RDA [Music lessons in the system of correctional work with children who have early childhood autism]. Retrieved from <https://multiurok.ru/files/uroki-muzyki-v-sisteme-korreksionnoi-raboty-s-det.html> [in Ukrainian].
8. Sheppard, F. (2019). Rozvyvayucha muzyka : posibnyk dlya bat'kiv [Developmental music : Manual for parents]. VD “Popuri” [in Ukrainian].
9. Yak vchyty dytnu z autyzmom instrumental'noyi muzyky [How to teach a child with autism instrumental music]. Retrieved from <https://outfund.ru/kak-uchit-rebenka-s-autizmom-instrumentalnoj-muzyke/> [in Ukrainian].

Myroslava Arestovych – Accordion teacher, The Municipal Higher Educational Institution “Lutsk Pedagogical College” of the Volyn Regional Council

The specifics of conducting musical classes with children with autism

This article discusses the specifics of a music teacher's work with autistic children. In particular, it considers the most effective tools and materials for the educational process.

According to the new law of Ukraine “On Education”, it is possible for children with special educational needs to study in all educational institutions, including art ones. In many institutions, they have already begun to adapt to studies. Working with children with autism spectrum disorders requires a comprehensive approach. Special attention to the internal state of the child.

The topic of inclusiveness in music education is very relevant, because the diagnosis of “autism” is more and more common among modern children. At the same time, music is an effective tool in the development of social and communication skills in autistic children. Working with children with ASD syndrome (autism spectrum disorder) is very different from working with normotypical children, so this article briefly covers the main aspects of the lesson, and the article also reveals a number of issues, including the structure of music classes.

The relevance of this issue lies in the fact that teachers of educational institutions, despite many years of experience, cannot teach their own subjects for people with special educational needs. There is a lack of basic knowledge, a lack of resources, and psychological barriers that prevent providing pedagogical assistance to children with autism spectrum disorders.

The methodology of inclusive music classes has been changed so that regardless of natural data, every child can express himself in music. Autistic children often become geniuses in their areas of development. In conclusion, this article is one of the first steps in the development of music teachers in inclusive education.

Key words: autism, inclusion, special educational needs, improvisation.